

Tolsztoj emlékezete.

Kedves Hallgatóim! Nem ez az első eset, hogy Tolsztoj munkájával és egyéniségével a Dávid Ferenc Egylet fórumán találkozunk. Ha jól emlékszem, mintegy 20—25 évvel ezelőtt *Perczelné Kozma Flóra* írónőnk, mint az egylet társelnöke tartott itt egy felolvasást „*Tolsztoj és a szabadelvű egyházak*” címen. Ez a felolvasás annak idején külön füzetben is megjelent. És megjelent a „*Felolvasások és közlemények*” c. gyűjteményben. Ez van itt előttem most, amikor az emberi szellem kiváló képviselőjének centennáriuma alkalmából ugyanitt méltatni kívánom őt, mint egy modern prófétát, aki egész életét az igazság keresésének szentelte.

Előkelő származásánál és családi hagyományainál fogva, vezető szerepre lett volna hivatva hazájának politikai életében is; de kontemplatív természete más irányba terelte, ahol sokkal többet használhatott a sejtelmes orosz Földnek, amelyet utolsó rögeiben is szeretett, és a Népnek, amelyhez ellenállhatatlan rokonszenv csatolta.

Külső megjelenése egyszerű; de a kellem nélküli külső alatt nemes lelki vonások rejtőznek, amelyek egyéniségét vonzóvá teszik; és ez a vonzó erő az évek jártával csak gyarapodik, amikor eszméi és tanításai kijelentés számba mennek s köréje gyűjtik a tanítványok és a hódolók seregét. Tekintélye egész iskolát alapít s megindítja Oroszországban azt a szellemi forradalmat, amelynek a világháború és az azt követő bolsevista rendszer csak közbeneső állomásai, de amelynek eredményeit és gyümölcseit csak egy következő nemzedék fogja igazában élvezni a Hegyi Beszéd főséges akkordjai mellett. Amikor t. i. diadalt ül az az „új vallás, amely a Krisztusban egyesíti az összes hívőket” . . . Minden egyéb, az ifjúkori katonáskodás, az irodalmi kísérletek, a földesúri passiók, a külföldi utak és tanulmányok s maga a házasság is, amely feltörekvő problémáit és lelki

válságait egyelőre nyugvópontra hozza, — csak előkészület életének erre az igazi föladatára, amelyet a saját nemzedékében, maga és az emberiség számára, neki kell megoldania. Akaratlanul is ezek bukkannak föl képzeletében akkor is, ha pusztán irodalmi témákkal foglalkozik. S a jelleme, amelyeket azokban kialakít, helyette is beszélnek és minden mesterséges beállítás mellőzésével élethűen, a testnek és vérnek dagadó ereivel, utánozhatatlan realizmussal mutatják be azt a társadalmi miliőt, amelynek ő is tagja volt, de amelyből minden áron szabadulni igyekezett.

Erről a lelki állapotról naplójában a következő följegyzést találjuk: „Nagy eszme foglalkoztat, amelynek a megvalósítására föl tudnám áldozni egész életemet. Ez az eszme egy új vallásnak, Krisztus vallásának a megalapítása, de megszabadítva a hittételektől és a csodáktól...“ Látnoki lelke előre megérzi a közeledő vihart, amely az egész világot, de főként Oroszországot fenyegeti. Irataival és magatartásával talán ő maga is előkészíti az útát a nagy változásra; de az ő fegyverei nemes acélból vannak, nem olyanok, mint a szocialisták és a forradalmárok fegyverei, amelyek a társadalmi rend fölforgatásával és az uralkodók detronizálásával, megölik egyúttal az életet és a boldogságot, amiért tulajdonképpen harcba indultak. Ez a neme-sebb értelemben vett forradalmi szellem őt is magával ragadja s így kiált fel: „Most, talán éppen most kezdődik a nagy forradalom, amely kétezer év óta készül a kereszténységben. Az a forradalom, amely a meghamisított kereszténység s az abból keletkezett uralom helyett az igazi kereszténységet fogja beiktatni, az emberek közötti Egyenlőség, igazi Szabadság alapján, amire minden jó és okos ember törekszik.“

Tolsztoj nem elégszik meg a vihardár szerepével, hanem előre megmondja azt is, hogy a bekövetkező veszély ellen mi módon lehet és kell védekezni. Az események homlokterébe oda állítja Krisztust, aki a megváltás munkáját egyszer már elvégezte a Golgothán; de az ő példájára ennek a theodiceának végbe kell mennie minden korban, újból és újból, minden valamire való nemzet kebelében. Áldozatnak és szeretetnek lelkével kell közelednünk egymáshoz, akár

egyres emberekről, akár a különböző népcsaládok tagjairól van szó. Tolsztoj, az igazságért folytatott küzdéssel nemcsak magát, hanem az egész emberiséget óhajtja megmenteni. Hogy ez a szent törekvés, az adott viszonyoknál fogva, neki, az önmagával is örökké tusakodónak, nem sikerül teljes mértékben, azért ne ítéljük el olyan szigoruan, mint egyes kritikusai, akik szemére vetik, hogy túl lő a célon; mert idealizmustól áthatott lelke nem veszi számításba a gyakorlati élet pillanatnyi követelményeit. S amit másoktól, mint erkölcsbíró, megkíván, azt ő maga se tartja meg. Szóval, ez röviden: az „Orvos, gyógyítsd meg magadat!” régi kalvariája.

Ez a látszólagos ellenmondás az életmód és az erkölcsi törvény között, nemcsak kritikusainak tünt föl, őt magát is bántotta. S ha csupán tőle függött volna a dolog, szívesen lemondott volna tekintélyes vagyonáról, szétosztva azt a parasztok között, de ott volt neje, Zsófia Andrejevna és tizenhárom gyermeke, akik nem nélkülözhatték a birtok jövedelmét s azt a szép hasznot, amit Tolsztoj regényei hoztak a konyhára. Hogy igazolja magát, — nem annyira a világ, mint a saját lelkiismerete előtt — vagyonát csakugyan átruházza családjára, ő maga pedig egyszerű muzsikruhában, növényi kosztón élve, ott marad továbbra is a maga szegényes dolgozó szobájában, — a családi körben. Akkor a legboldogabb, hogyha kedvenc témáinak fejtegetése után a szabad természet ölére menekülhet, kilovagol, vagy kaszát-kapát fogva, versenyt dolgozik az egyszerű nép fiával, akinek a sorsát ő is, mint akárhány nagy költő, előtte és utána, mintha irigyelné! Akkor a legboldogabb, amikor valami újat alkot; mert szerinte: „Nincs más igazi gyönyörűség, csupán az, ami a teremtésből fakad.”

Elméleti fejtegetései során ismerkedik meg a nagy városok örök problémájával, a szociális kérdéssel, amelynek a munkálataiban ő is részt vesz. Szerető szívére hallgatva, segély-akciót indít, bőven áldozva a magából is; de ez mind csak foltozgatás, mert a bajnak a gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak, mint hogy azon pillanatnyi jótékony-sággal segíteni lehetne... Hibás itt az egész rendszer. Ezen már csak tősgyökeres reformokkal lehetne segíteni, tetejé-

től mind az aljáig átalakítva és megnemesítve az egész orosz társadalmat és közéletet. „*Mit is tegyünk hát?*“ c. munkája ezzel a problémával foglalkozik. Irtóhadjáratot indít benne a civilizáció hazugságai ellen. Hadat üzen a tudománynak és a művészetnek is, amennyiben nem a közjót és az emberi nem erkölcsi regenerációját szolgálják. Mert az mindenki előtt világos, hogy egy Tolsztoj az igazi tudományt és az igazi művészetet, mint az emberi művelődés emeltyűit, le nem becsülheti; hiszen az szerinte is „olyan szükséges, mint a mindennapi kenyér...“ Ilyen értelemben nyilatkozik „*Az én hitem*“ c. dolgozatában is: „Erősen hiszem, hogy életem, eszem és lelki világosságom azért adatott, hogy embertársaimat felvilágosítsam. Az igazság ismeretét is azért nyertem, hogy ugyanerre a célra fordítsam. Tűz ez, de csak addig, amíg magas lánggal lobog, amíg nála mások is világosságot és meleget nyernek. Nincs is más értelme az életemnek, mint hogy ebben a világosságban éljek s ezt állandóan lobogtassam az emberek előtt.“

Azokkal szemben, akik ezt a magatartást a „*Háború és Béke*“ halhatatlan szerzőjénél, irodalmi szempontból, eltévelyedésnek minősítik, állapítsuk meg, hogy Tolsztoj valóságos hite csak „magasabb régiókba emelte az ő művészi geniuszát. Olyan erőket tárt föl benne, amik azelőtt parlagon heverték“. (Romain Roland.)

Író társai, mint Dosztojevszky és Turgenyev több ízben felszólították, hogy hagyjon föl a pusztai predikátorsággal és térjen vissza első szerelméhez, az irodalomhoz, amelynek művelése által annyi dicsőséget szerzett az orosz névnek. Ámde — mindhiába... Mert tanulságos életének ebben a második periodusában igazi békét és kielégülést már csak a vallás és erkölcs eszméivel való társalkodásban talált s aki egyszer állást foglalt a négy evangélium mellett s azoknak tételein és tanításain akarta fölépíteni az ő új világát, azt ezek a szirén-hangok az ő egyenes vonalú, nyílt és őszinte próféta tisztétől el nem tántoríthatták. Az „*ő hite*“ és benső meggyőződése mellett akkor is kitartott, amikor éreznie kellett az Orthodox Egyház kárhoztatását, amely őt a maga kebeléből kizárta, hivatalosan is kiközösítette. Az őt jellemző erkölcsi bátorsággal így válaszolt a Szent Syno-

dus végzésére: „— Nem tehetek róla: ez az én hitvallásom. És én azt meg nem változtathatom, ha mindjárt nem is tesszik valakinek, vagy éppen megbotránkoznak rajt' az emberek. — Nekem a saját életemet kell folytatnom. S úgy lehet, nemsokára szembe kell néznem a halállal... Istentől jöttem: Őhózzá térek vissza. Tehát az én hitvallásom nem lehet más, mint ami most is megnyugtat és boldogít. — Nem állítom, hogy az én hitem csalhatatlan, örök igazság minden idők számára. De úgy érzem, hogy alig van ennél tisztább és világosabb, amely úgy kielégítene, mint ahogy ez kielégíti szívem hő vágyát s a kutató észnek követelményeit.“

Ilyen bátran — a cári Oroszországban — senki más ezidőtájt nem nyilatkozott az uralkodó vallás dogmatikus tételeivel és babonás ceremóniáival szemben. A nép nagy tömege behódolt az évezredes szokásoknak, vakon bízott eikonjában, amely ott lógott a kunyhó falán, az intellektuellek pedig vagy közönyösek voltak mindennemű egyházi vonatkozással szemben, vagy pedig az atheizmus karjaiba dobták magukat s ebben keresték a szellemi fölényt, amely őket a misera plebstől megkülönböztette. Az igazi, bibliai őskereszténység védelmét, egyes obscurus szekták mellett, amelyek készek voltak hitökért hazájukból kivándorolni, Tolsztoj, a modern próféta, vállalta magára és meggyőződése mellett kitartott az utolsó lehelletig. Mindennél többre becsülte ezt, amit magáénak mondhatott a világon. És pedig főleg azért, mert nem készen kapta, hanem éveken át tartó lelki küzdelmek után vívta ki magának, úgyszólván újból kitermelte azt magából a mondhatatlan szenvedések és halálfélelmek árán, amelyek között egyetlen bizonyosság gyanánt csak az Istenbe vetett közvetlen, evangéliumi tiszta hit maradt számára; de ez azután meg is mentette őt az életnek, amelynek további folyamata egy nagy elkötelezettség szentségével ruházta föl minden ténykedését. Többé nem ő rendelkezett önmaga felett, hanem az a jóságos Hatalom, akinek a megmenekülését, halódásai után való újrábredését köszönhette... Életének, illetve újjászületésének ezt a korszakát, amely egy új kijelentés világában — fénykörében — tündökölt előtte, ő maga írja le „*Vallomásai*“-

ban, amelyek őszinteség és alázatosság dolgában semmivel sem maradnak el Szent Ágoston hasonló megnyilatkozásai mögött.

De hadd beszéljen ő maga! — „Elmélyedtem saját magamban, fontolóra vettem mindazt, ami bensőmben végbe ment s eszembe jutottak rendre mind azok az esetek, amelyekben hasonló módon halódtam és újra fölébredtem. Jól emlékszem, hogy igazában csak akkor éltem, amikor hittem az Istenben. Így vagyok most is. Ismerem és szeretem az én Istenemet: és — élek. Ha pedig elfelejtkezném róla, annyi, mintha máris meghaltam volna... Mi hát ez az állandó halódás és újraébredés? — Csakugyan úgy van. Hogyha elveszítem az Isten létében való hitemet, az már nem élet. S bizonyára, régen végeztem volna magammal, hogyha nem lett volna biztató reményem arra nézve, hogy Őt ismét megtalálandom. És lám, Istennek hála, — élek. Csak akkor élek igazában is, hogyha Őt, az örökkévalót saját magamban érzem... Úgy hát, mit is keresnél még tovább — szól egy hang a lélek rejtekén. Hiszen itt van Ő: jelen van énbennem, fölöttem és körülöttem. Nélküle egy percig sem élhetünk. Istenben hinni, őt megismerni és élni: — egy és ugyanaz. Isten maga az — Élet... Keresd az Istent s akkor a te életed sem leend Isten nélkül való élet. És így egyszerre csak minden világos lett körülöttem és ez az áldott világosság azóta se hagyott el engemet...”

Látnivaló tehát, hogy a hit volt az az életerő, amely az ő kétségeit eloszlatta, a bizonytalanságot megszüntette s ebben a tiszta és diadalmas evangéliumi hitben mutatta meg az Életnek igazi értelmét. De ez egyúttal személyes hite is volt neki. Nem másodkézből való. Úgy kellett vívódnia és harcolnia érte keserves könnyhullatások között, álmatlan éjszakákon, az örület határán, mígnem égi Béke szállott szívébe s megnyerte a talizmánt, amellyel átléphetett egy magasabbrendű világba, amire ez a földi lét csak előkészület.

Ilyen életfelfogás mellett is mindvégig hű marad a földhöz, amely őt szülte. Meg nem tévesztve a világpolgárság hangzatos jelszava által, szokásaiban és életmódjában, gondolat- és érzésvilágában megmarad oroszoknak. Széleskörű

horizontját a steppék végtelenbe játszó pereme se zárja be; s ahová nem láthat el, oda elvezeti őt a sejtés, az isteni sugallat, amely azoknak a kiváltságos lényeknek a sajátja, akik nemcsak vízzel, hanem tűzzel és szentlélekkel keresztelkedtek meg. Ez az, ami mindennél jobban és nyomatékosabban igazolja Tolsztoj modern próféataságát. Ez a közvetlen kapcsolata az örök Teremtővel: „ez az isteni szikra, amely ott ragyog minden egyes ember kebelében s amely mindnyájunkat hőökké avat.“ Ennek köszönheti azt az átható tekintetet, amely az ő élénk szemeiből sugárzik s amely behatol a lélek legmélyére s minden egyes teremtményben (még az állatokban is!) fölfedezi az istenit.

Ez menti és magyarázza tartózkodását a filozófusokkal és a könyvekkel szemben: ezek ugyanis a szellem számára rendszereket alkotnak, de nem adnak nyugalmat a zaklatott léleknek; tudást igenis adnak, de nem adnak — vigaszt... Neki pedig erre a vigaszra van szüksége minden áron. S ezt csak a tisztult Istenhitben és az emelkedett erkölcsiségben találja fel.

Barátja a haladásnak és a szabadságnak; de óv a túlzásoktól s nem helyesli, ha a nő kilép a maga természetes hivatásának köréből s a politikában és a közéletben szerepet vállal. Szóval, nem támogatja a feminizmust; de a nőt, mint Anyát, nagy tiszteletben tartja: „Csak az áldozat jegyében“ — mondja — „folyik le egész élete, mindig a mások javára: ez az igazi emberi hivatás. A jövő nemzedék sorsa az ő kezébe van letéve. Ez a legszentebb, ami reánk bízott. És ő azért él, hogy magamagát ennek az áldott, istenes munkának szentelje.“ S hozzáteszi az elismerés keresetlen hangján: „Az ilyen nők — a mi vezércsillagaink...“

Ilyen, Krisztus szíve szerinti kedves Nő volt sorainkban az, akire bevezető szavaimban hivatkoztam s aki — mostanában lesz három éve — elhivatott egy magasabb szolgálatra. Tolsztoj életét, munkáját, egyéniségét és az emberiség érdekében folytatott szent harcát ő is nagyrabecsülte és igen sok rokon vonást fedezett föl a nagy orosz próféta lelki világa és az unitárius egyház hitvallása között. Szerinte: „Tolsztoj a szabadelvű kereszténységnek egyik leg-lelkesebb apostola.“ — És ismét: „A keresztény vallás gya-

korlását Tolsztoj a *krisztusi szeretet* követésében látja s ezzel kívánja nemcsak az egyes embereket irányítani, hanem az összes társadalmi kérdéseket megoldani... Nem állít fel akadályul semmi dogmát és korlátot, hanem csak az Istenben való hitet és az emberek iránt való szeretetet... *Krisztus vallását ugyanazokkal az érvekkel emeli egyetemes vallássá, mint az unitárizmus...* Jézus megváltó vallása nem külső ceremoniális hit, hanem — *élet...*“

Tolsztoj emlékezete kapcsán, maradjon tehát a Dávid Ferenc Egylet forumán vezércsillagunk: — az „örök nőiség“ mellett az örök próféta-ság!

Arany János emlékezete.*

Ötven évvel ezelőtt gyászba öltözött a magyar Múza, mert elvesztette egyik leghívebb kegyeltjét, Arany Jánost. Az egész ország népe osztozott ebben a gyászban, mert a magyar léleknek egy olyan hőroszát látta sírba szállni, mint aminő századonkint csak egy-egy akad.

A mi kegyeletes visszaemlékezésünk a mai napon fölkeresi a drága hantot a Kerepesi temetőben, de már nem könnyes szemmel, hanem soha el nem muló hálával és a nagy tanítómester iránt érzett fiúi engedelmességgel. S egyúttal ellátogatunk lélekben szülőtte földére, Nagyszalontára, ahová ő maga is mindig visszavágyott; „áldva azt a bölcsőt, mely őt magyarrá ringatá“.

Földi pályafutásának egyes stációit figyelemmel kísérve, azt látjuk, hogy minden egyes változás nagy hatással volt az ő lelki világának elmélyülésére s ehhez képest igazodott, fejlődött és izmosodott költői talentuma is, mellyel az Isten őt jókedvében megajándékozta.

Egy német költő szerint, az igazi író ihletett művének megírása előtt imádságos hangulat fogja el s bizonyára Arany is gyakran felhasználta ezt az „isteni percet“, hogy érzéseit és gondolatait dalba, regős énekbe öntse, s „örökéletüvé tegye számunkra *a márt* s tegnap történetét...“ Ebből önként következik, hogy az olvasónak is, aki nemcsak muló szórakozást keres a költő műveiben, hanem tanulságot és a megsejtett együttérzés kapcsán, vigasztalást, nemesedést és tisztító örömet, az olvasónak is — mondom — szintoly imádságos hangulatba kell merülnie, hogy együtt rezegjen szívök húrja s együtt lelkesedjenek a múlt dicsőségéért s együtt oldják meg — ha lehet — a lét nagy kérdéseit.

* Irta és felolvasta a Dávid Ferenc Egylet vallásos estélyén, 1932. X. 28. Józan Miklós.

Arany írásai határozottan magukon hordják ezt a bélyeget. Ez magyarázza meg, hogy még legegységesebb megnyilatkozásaiban is mindig találunk valamit, ami a saját lelkünkkel rokon; s a letűnt korok rajza is olyan szemléletes, olyan keresetlen egyszerűséggel van lelki szemünk elé állítva, hogy az egyes jellemek kilépnek a történet adott keretéből s mintha csak kortársak lennének, a mi nyelvünkön beszélnek, a mi érzelmi világunkat tolmácsolják s aranyhídat vernek múlt — jelen — és jövő között, követelve az örök emberi jegyek és vonások számára a halhatatlanságot.

Arany tárgykörében a nemzeti elem viszi a vezérszerpet. Ennek hódol a mondai és történeti adalékok mesteri feldolgozásával, miközben folyton újabb és újabb motívumok ragadják meg s viszik a végkifejlés felé az alkotó művészt, aki az alkotás hevében is mindig ura képzeletének. Egyszerű, közvetlen hangja az igazmondás erejével hat az olvasóra, aki szívesen reábizsa magát egy ilyen elmés, gyakorlott vezetőre, aki egyaránt otthon van az események egymást felváltó jeleneteiben, a helyzet és világkép odavetítésében, csakúgy, mint az udvari csel-szövények, intrikák hálóiban, ahol egy szó, egy mozdulat, egy tekintet már elegendő a jellemek belső forrongásának szemléltetésére. Közben a hadi készülődések, vidám vagy komoly összecsapások, a különböző fegyvernemek s a nagy természet szépségeinek és titkainak kísérő zenéje, találó színekkel és hasonlatokkal, — mind az Istentől megáldott és ihletett művészt mutatják nekünk, aki a száraz krónikák adathalmazából lélektani buvárlatok nyomán fejti ki az igazságot, amely közös kincse annak a kornak is, amelyet ábrázol és a miénknek, amelyben ezek a szellemalakok nem iránytalanul bolyonganak, hanem ki-ki céltudatosan foglalja el a maga helyét az egyetemes nemzeti történelemben. Ezen a ponton kapcsolódik egybe az általános emberivel: a Niebelungok gyűrűje — az Isten kardjával; a költői igazságszolgáltatás — az isteni világrenddel.

Szóval, itt a költészet többé már nem puszta forma: versláb, rithmus, rím és hangsúly, hanem sokkal inkább

tartalom, még pedig mélységes tartalom, amelynek kincseiért érdemes leszállni a legmélyebb tenger, a szív fenekére... Tartalom: egy nemzet sorsa, üdve és reménye, bukása vagy dicsősége függ a vezérek egymás közötti viszonyától, a békés egyetértéstől, avagy a rosszul leplezett irigységtől és civakodástól s a kiontott vért csak újabb véráradata bosszulhatja meg, maga után vonva egy világbirodalom sajnálatos, gyászos pusztulását. Amit a biblia ilyen keresetlen egyszerűséggel fejez ki: „*Valamely ház önmagában meghasonlik, elpusztul az*“... Ugyanez az elv érvényesül „Buda halála“ hatalmas fejezeteiben is, ahol az osztályos testvérek: Etele és Buda, az elsőség felett titokban, vagy tán tudtokon kívül, akarva, nem akarva, versengenek, szitva az idegen leselkedők és besugók luciferi lángjától, végzetszerűen készítik elő a kárhozatos bukást, amiből késő korcs utódaikra is csak gyász és siralom szakad.

Az egyetlen mentő gondolat, hogy Csaba királyfi az idő teljességében — ha mindjárt a Hadak útján — visszavezérli utódait az ősi örökségbe, a magyar honfoglalásban nyer beigazolást, amit a múlt századbeli magyar renesszánsz daliás költője, Vörösmarty tolmácsolt a nemzet számára hősi versmértékben. A kettő azonban egymástól mind céljaiban, mind eszközeiben, mind motívumaiban és eredményében annyira elütő, hogy szinte kívánunk kell, hogy akadjon a XX. század költői közül valaki, akár ezután születendő, aki Arany szellemében — a lélektani húrok bekapcsolásával — énekelje meg a magyar Honfoglalást...

„Száll a madár ágról ágra,
Száll az ének szájról szájra;
Fű kizöldül ó-sírhanton,
Zene zendül hősi lanton.“

S mindazt, ami egy nagyrahitott nép lelkében álomábránd és tettekészség alakjában mutatkozott, hitet ápolva, reményt, bizalmat erősítve, örökítette át nemzedékről-nemzedékre a költő, aki a próféta jövőbe látó szemével ítéli meg az eseményeket, nem kedvezve senkinek,

nem hajolva se jobbra, se balra, mert az erkölcsi felelősséget neki kell hordoznia a nemzet sorsáért Isten és a világ előtt. Arany, mint „a lelkiismeret költője“, nem tehetett másként. Itt elemében érzi magát. Költői nagyságát igazolja, hogy ezenközben sohase válik unalmas erkölcsprédikátorrá. Nem moralizál. Nem direkt módon kíván hatni az olvasóra, hanem indirekte. Nem szóval tanít, hanem képekkel és színekkel, hullámvonalakkal és példázatokkal. Nem rejtélyes diagrammákkal, hanem a mindennapi élet vidám, vagy szomorú, édes, vagy keserű tapasztalataival és cselekedeteivel.

Ilyen irányban a legmagasabb fokot — mit magyar költő elérhet — balladáival érte el, amelyek tárgyuk szerint akár a történetből, akár a népeletből, akár a társas élet dzsungeljéből valók, — kivétel nélkül úgy hatnak, mintha az esemény a lüktető elbeszélés árában szemünk előtt futna le, mint a rohanó hegyi patak, még élénkebbé és kifejezőbbé téve a tragikumot magában hordozó párbeszéddek által. Itt igazán arany minden szava. Se sok, se kevés. Minden a maga helyén, még a hiányjel — a hallgatás is nagy jelentőséget nyer nála, aki ebben a műfajban egyesítette a népies egyszerűséget a művészi gonddal és szabadsággal. Nagy időnek kell eltelnie addig, amíg a magyar irodalom mezején ilyen virágok teremnek. Ma más az irány. Ma más az egész világhelyzet. Még az ízlés is más, ha ugyan ízlésnek lehet mondani azt, amely itt-ott nyíltan, itt-ott burkoltan ízléstelenségbe és értelmetlenségbe csap át s az újság és újítás ingerétől megrészegülve, az önimádat határain szelveleg és csapong. S mégis azt mondom, ha igazán modernnek akarunk lenni, járjunk Arany János iskolájába, mert az ő poétai receptje nem csupán könyveiben van, hanem életében és emelkedett erkölcsi magatartásában. Olyan magaslat, amelyről Pegázusát nem szívesen engedte hozzá nem illő környezetbe, ha csak a politikai felfordulás és a titkon rágódó honfibú erre nem kényszeríti, mint a Nagyidai Cigányokban. Ezt az önkéntelen eltévelyedést — talán — később maga is megbánta; de igazolva érezte magát azzal, hogy ő ezt is csak hazája iránti határtalan szeretetből tette. Kacagott, mert

sírnia nem volt szabad. S aki az egésznek titkos ABC-jét ismerte, az akkor se ítélte el; mert az szeret bennünket, mint magyarokat is, igazán, aki megmondja nekünk az igazat. Különben is azt mondja egy klasszikus: „Az igazság gyökere — keserű, de gyümölcse édes“.

És most, K. H., hadd mondjak el — kitéréskeppen — itt egy érdekes esetet. Minapában a Könyvtárban böngészve, kezembe került a Budapesti Szemle októberi száma. Ott láttam Gyula diák versét, amelyet 1916-ban a Doberdón egy kavernában írt, ahol pislogó mécsvilág mellett A. J. költeményeit olvasta; s azzal bátorítá magát és társait a pergőtűz borzalmai között. A népfölkelők is szívesen hallgatták, mert minden sorából kiáradt az önzetlen hazaszeretet. De végtére, valami olyanra is vágyakoztak, ami abban a földi pokolban megvigasztalja és kedvre derítse őket. Így került sor a „Nagyidai Cigányokra“, melynek versengő vezérei s egész vezérkara és a szedett-vedett nép vásári zsibongása, esztelen lakomája a közvetlen veszély idején egy körülkerített várban olyan ínycsiklandozó valami volt a nép egyszerű gyermekei számára, hogy politikumot nem sejtve alatta, mind közelebb húzódtak megértő tiszt-urukhoz s olyan jóízűt nevettek az igaz történeten, hogy még a könnyük is potyogott belé; s nem sokat törődtek az olasz gránátok robbanásával a fejük fölött. Ha így volt valóban, nem csodálom, mert ez is igazolja az örök emberi természetet, amely a rosszban is lát valami jót, a bánatban is valami örvendetest, a keserűben — édeset, ami aztán többnyire meg is ment nehéz időkben a kétségbeeséstől.

Pedig ennek az országnak s benne az igaz hazafiui léleknek ugyancsak volt alkalma átélni és átérezni a látszólagos nyugalom és fejlődés munkában és szivós kitartásban leőrlött évei után azt a katasztrófális helyzetet, amelybe legtöbbszörre önhibáján kívül került. Kérdezem, vajjon nem természetellenes-e a magyarság sorsa csak ezelőtt száz évvel is, amikor a *saját anyanyelvének* jogaiért küzd az iskolákban és a hivatali életben, ahonnan az úgynevezett deákos műveltséget csak koncentrált támadással sikerül kiszorítani. Ósi nyelvünk csak azóta nyert polgárjogot ebben a

Hazában a közélet porondján is, aminek féltő gonddal nyújtott segítő kezet az ébredő magyar irodalom, amely a külföldieskedő klasszikus és romantikus irányok útvesztőiből kiszabadulva, titkon és nyíltan azon munkált, hogy a nép lelkében ösztönösen rejlő gazdag kincseket, a dal, rege, monda és mese tündéri képzelettől átítatott világát bevonja a *nemzeti* költészet örök értékű tényezői közé, újjáteremtve a maga csodálatos erejével a „megviselt világot...”

Az isteni gondviselés, aki „az egészre fordít gondot” — úgy akarta, hogy éppen ebben a korban, a múlt század harmincas és negyvenes éveiben, úgy a nemzeti politika, mint az irodalom, megtalálja a maga vezérférfiait, akik „egy hatalmas óra” alatt századok mulasztásait pótolják az ő egyéni munkájuk és együttes törekvésük útján. Még az oly ellentétek gigászi harca is, mint aminő Széchenyi és Kossuth programjában adva volt, végeredményében a haladás ügyét szolgálta; mert „bárkié is a dicsőség”, a haszon a hazáé leendett volna, hogyha a trón birtokosa és a nemzeti souverénitás egy csillag jegyében keresték volna a boldogulást.

A politikában Széchenyi, Kossuth és Deák visznek ki-magasló szerepet, ki-ki a maga módja és jobb meggyőződése szerint, az irodalomban pedig más elismert nagyságok mellett, egy örök triumvirátus, Petőfi, Tompa és Arany, egymással nemes versenyre kelve, igyekeznek bevinni a népies elemeit a nemzeti költészetbe, hogy annak közvetlen egyszerűsége és üde bája által a jobbágyok felszabadításának nemesi gesztusa mellé odaállítsák pándánt gyanánt a lelki szabadság örök glóriáját. Ez pedig úgy az egyik, mint a másik esetben, nem azt jelentette, hogy a szellemi nivót leszállítsuk, hanem azt, hogy a népet, az istenadta népet, emeljük magunkhoz. Ez szerintük: az igazi demokrácia.

Ennek jegyében indul el hódító útjára Arany „Toldi”-ja, mint a lovagkor eszményi hőse, aki az ősi magyar talajból sarjadott s annak igyekezett hírt és dicsőséget szerezni e hon határain kívül is, mindenütt, ahová őt a jó sors és királyának parancsa állította. A szerző maga tudta jól, hogy a történeti hűség követelményeinek megfelelő kiváló munkát küldött be 1847-ben a Kisfaludy Társaság pályázatára; de maga se hitte volna, hogy egyszerű falusi nótá-

rius létére egy csapásra országos hírnévnek örvendő költő lesz belőle az alatt a magyar paizs alatt, amelyet diadalmas hőse becsülettel hordozott meg a hadak útján és a béke művei között. Az aranyakból álló jutalomdíj mellett ott volt Petőfi barátsága és az egész magyar olvasóközönség hálája és szeretete, mely nemzedékről-nemzedékre ebből ismeri meg a magyar lélek rejtett vonásait, az anyai szeretet és fiui gyöngédség mellett azt a nemes erkölcsi bátorságot, amely vitézi tetteiben keresi nem annyira a babért, mint a szabad mozgást, a tiszta levegőt és az erő jogán a — sikert. Diákkorunknak egyik legszebb olvasmánya volt ez, amikor a lecke-órák unalmát, a megértő tanár vezetése mellett éppen ez a remekbe írt Toldi-trilógia vette el, amely a költőt magát is mindvégig elkísérte, Nagyfaluból — Geszten — Nagykörösön és Pest-Budán át a Margitsziget tölgyei alá, ahol „csontjait“ végre ő is megadá.

Egyik magyarázója, Riedl Frigyes, mondja: „Minden nagy költő olvasója lelkében oltárt emel, amelyen a szép áldozati tüze lángol“. Ezt érezzük folyton mi is, amikor Aranyt és a többi nagy magyar költő mellett, a külföld remekíróit olvassuk, akiknek fejlett formaérzéke és elragadó stílusa jó iskola volt a későbbi mesternek. Meg van állapítva róla, hogy világirodalmi viszonylatban is előkelő helyre tarthat számot. Hazai költészetünk pedig a sok meddő kísérlet és önáltatás után jól tenné, hogyha visszakanyarodna Aranyhoz, mert az ő tilalomfái az igazán teremtő lélek számára nem képeznek korlátot és akadályt, sőt inkább megóvnak egyrészt az ellaposodás posványától, másrészt a fékevesztett csapongás kártevő illúzióitól.

„A költő hazája“ című versében meghatva sorolja fel, hogy mi mindent köszön hazájának ő maga. Első ezek között „a csendes tanyának küszöbje“, ahová gondolatban gyakran visszatér.

„És egy szerény zöld ággal megpihen,
Mint bárkán a galamb, az ősi tűzhelyen.“

Ennek az ősi tűzhelynek *hamuba írt betűi* ma is új életre kelnek, amikor tudnivágyó lélekkel keressük Arany szellemének igazi mélységeit, a lét és nemlét titkát, amelyet

Dante fényében fürdő tisztasággal ad elő. Nem felejtkezik el a játszótársakról sem. Agg szülőjét — ha szinte néhai már — alázatosan köszönti, mint engedelmes gyermek. A meghitt beszéd, a magyar szó, „anyai tejnek édes folyama“ itt nyitotta meg szívét és eszét; ezen zengte az első dalt, ezen vallott szerelmet szíve választottjának. Ezt a szót ott megérti mindenki. Megérti az egyszerű nép fia is, *a nyílt szívű nép*, amely vele érzésben és nyelvben rokon.

„Dala e nép közt ajkrul-ajkra száll,
Örül vagy sír az édes hangokon.“

Ahol megértik őt, *az a költő hazája*. De itt véget is ér. Becsvágya nem terjed túl e hon határain, az idegenben ő csak

„— — — — — jövevény,
Dala üvegházi növény.“

S a következő sorokban ki is tüzi a legnemesebb költői ideált a maga és nemzedéke számára:

„*Boldog*, ha büszke lantján a haza
Dicsőségének napját zengheti!
Ha nincs múltjának vérző panasza,
S reménye vásznát jó szél lengeti!
A dal, mit így teremt újja,
Egy nemzeti halleluja,
Visszhangja messzi ég alá kihat —
És fölverendi a késő századokat.“

Még akkor is ragaszkodik hazájához, akkor is dalol, ha csak a bánat inspirálja, ha miként az a Szabadságharc leveretése után be is igazolódott, a mártíromság közepette

„Ő nemzetének hattyú éneke,
Ó, a lant bánatos, haldokló gyermeke.“

Ebből a fátyolos kedélyből azután holta napjáig nem tudott kibontakozni. Szeretné ugyan homerosi napfényes tájakon, boldog szigeteken megjártatni képzeletét, de hogyan tehetné ezt, amikor „enyésző nép“ fájdalmának kell kifejezést adnia,

„ — — — ki méla kedvvel
Multján borong . . . Jer Ossián
Ködös, homályos énekeddel.“

S emészti bár „titkos métely“ gyanánt „az örök kétely“
— egy-egy örvendetes jelenség mégis (mint *Egressy Gábor*
hazatérése bujdosásából) felrázza lethargiájából s az el-
nyomó habsburgi zsarnoksággal szemben törhetetlen hittel
hirdeti a nemzeti megújhódást:

„Félre, kishitüek, félre! nem vezett el —
Élni fog nyelvében, élni művészettel,
Még soká e nemzet!
Föl merész versenyre, kinek az istenség,
Nyújtá dallamos ajk s honi hárfa kincsét!
Zengjen, aki zenghet“

s biztatja színész barátját is (a világot jelentő deszkákon):

„Ölts arcodra lelket és igaz betüket. —
Magasztos erényt, mely buktában se csügged,
Abrázolva nekünk!“

Költő-társát, lelkének felét, Petőfit, akihez örök ba-
rátság szent frigye csatolta, az ötvenes évek elején még
visszavárja. Róla írott versei arról tanuskodnak, hogy
egyszer lehelletszerű közelségben érezte maga mellett, sőt
egy-egy merészebb vonását mintha az ő szellemujjai érin-
tették volna. S ha képzeletben ott jár a csatasíkon, ahol a
jóslat betelt, biztosra veszi, hogy

„Minden csepp vérből új virág kelendett,
És több madár zeng ott a ligeten —“

Petőfi emlékéhez még harminc év multán is visszatér,
amint azt rövidesen — végszó gyanánt — látni fogjuk.

Előbb azonban jónak látjuk ide iktatni pár hasonlatos
sort abból az időből, amikor a nagykörösi tanári katedrá-
ról felkerült a fővárosba s itt előbb, mint a Kisfaludy Tár-
saság igazgatója, később mint a M. Tud. Akadémia titkára,
foglalta el megillető helyét a hazai közművelődés központ-
jában, mindig azzal a jelleméhez forrott egyszerűséggel,

amely neki munkáiban és a társasági életben is elidegeníthetlen sajátja . . .

„Egyszerű dal, egyszerű szív s lélek . . .“

Lélek — ajk — szív hármasságban egybeforrva és világosító szövetség gyanánt örök lángban égve, a hon javára, a nemzet dicsőségére.

Széchenyi halálakor is ez a hármasság nyilatkozik meg abban a fenséges ódában, amelyet az Akadémia gyászünnepére írt s amelynek végső conclusiója már az emlékezet mellett a remény húrját pengeti s így buzdít:

„— — — — a fájdalom vigasztal,
Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost *így* magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!“

Deák húsvéti cikkével kapcsolatban pedig már csakugyan Petőfi bizakodó vonásaival ékesen vonul be a néplélek Pantheonjába s onnan hirdeti a megújuló önbizalmat, amelyet ideig-óráig még a jobbérzésű hazafiak is kénytelenek voltak elaltatni kebelökben; de most az *ész*, egybeforrt *vágy*, tiszta honfi *hűség* erőt, bátorságot ad nekik, hogy a „*Rendületlenül*“ szózatára „*szirt a habok közt*“ — híven megálljanak s kiküzdjék a nemzet számára minden poklokon keresztül a jobb jövőt. — 1861. áprilisában már így ír:

„Az nem lehet, hogy milliók fohásza
Örökké visszamálljon rólad, ég!
És annyi vér — a szabadság kovásza —
Posvány maradjon, hol elönteték.
Támadni kell mindig nagyobb körökben,
Életnek ott, hol a martir tetem
Magát kiforrja csendes földi rögben:
Légy hű, s bizzál jövődbe, nemzetem!“

Íme, így szánt a költő fekete barázdát a fehér mezőben s arat belőle örök életet nemcsak magának, hanem mint igazi népi sarjadékhoz illik, az ő osztályos társainak is, akikkel „sorsa közös, s akik őt ösztönös hittel ma is jobban megértik, mint a nyugati bölcselkedés álszenteskedői, akik

előtt a magyar mező csak legelő s nem mint Aranynak „Isten maga telke . . .“

Erről az *Isten telkéről*, erről a nagy mezei jószágról, szép Magyarországról Riedl Frigyes fejtegetései között a következő igen érdekes — Trianon után ítélve — szomorúan tanulságos megjegyzésre akadtam: „Ha külső erőszak egyszer Magyarországot részekre szakítaná, nyelvünk és a múlt emlékei mellett az ő (Arany) művei is eszményi kapcsolatot képeznének közöttünk“. Ez az eszményi kapcsolat csakugyan megvan. Jelentkeztek is az Arany kultusz hívei meghatározó írásbeli nyilatkozatban a M. Tud. Akadémia hétfői ünnepén. De amellett jól tudjuk, hogy kivált Erdély földjén egy egész új lendületű prózai és költői irodalom támadt, amely máról-holnapra keletkezett s máris mutogatja oroszlánkörmeit, amikről reá ismerünk, hogy ők is, az ottani „ifjú nemzedék íróvilága, arra törekeshetnek, hogy új nemzedéket teremtsenek az elhunyt sírjain, miként Arany tévé. Nagy a hitem abban, hogy Csaba királyfi nem fogja őket cserben hagyni s talán éppen ott akad majd valaki, aki a félbenmaradt hún trilógiát be fogja fejezni. Ez lesz az igazi aranykapocs Erdély s Magyarország között. Az igazi Unió, mert Arany megdicsőült szelleme nem ismer sem politikai, se vámhatárokat. Áttör a magyar Géniusz benne és általa, menny s föld határain uralkodva, mint az első szerelem, tűzön-vízen, drótakadályon át — az ígéret földére, hol testvéri ölelő karok várnak reánk.

Ez az Arany hite. Ez az enyém is. Ez a Petőfi vágya. Ez az enyém is. Hadd mondjam el hát bizakodó lélekkel, Aranyra vonatkoztatva, amit ő Petőfiről mondott, amikor élete művét s annak halhatatlan érdemeit kiemelte (1879-ben):

„Ámit adál, abból semmi nincs elveszve,
Firól-fira szállsz te, mint egy közös eszme.“

Arany szellemét idéztük s Petőfivel találkoztunk. Az ő lánglelkök világítson most is a magyar éjszakában! Amen.